

СТАТИИ/ARTICLES

УДК 94 : 323.1 (497.7) “19“

Невен РАДИЧЕСКИ

Институт за национална историја - Скопје

ГЛАВНИ ОБЕЛЕЖЈА НА НАЦИОНАЛНАТА ПОЛИТИКА НА НР МАКЕДОНИЈА ВО 50-ТИТЕ ГОДИНИ НА 20 ВЕК

Одржувањето на Првото заседание на АСНОМ,¹ односно прогласувањето на современата македонска држава во 1944 годи-

---

¹ Првото заседание на Антифашистичкото собрание на народното ослободување на Македонија (АСНОМ) било одржано на 2 август 1944 г. во манастирот „Св. Прохор Пчински“. На Заседанието, врз основа на решенијата донесени на II заседание на Антифашистичкото веќе на народното ослободување на Југославија (АВНОЈ), биле усвоени документи врз чија основа биле поставени темелите на современата македонска држава, конституирана како федерална единица во составот на Демократска Федеративна Југославија. Меѓу нив посебно важни се: Решението за одобрување на решенијата, наредбите и задолженијата издадени од ГШ на НОВ и ПОМ и на ИО за свикнување на АСНОМ, со што биле озаконети претходните акти на овие органи и бил потврден дотогашниот државноправен развој на Македонија; Решението за прогласување на АСНОМ за највисоко законодавно и извршно народно претставничко тело и највисок орган на државната власт во демократска Македонија, кој е најзначајниот документ донесен на Заседанието, со кој бил утврден начинот на функционирање на македонската држава. Со него, покрај АСНОМ, како највисоки органи на државната власт биле определени: Президиумот на АСНОМ и Народното правителство; Декларацијата за основните права на граѓаните, која ја гарантирала рамноправноста и слободата на македонските граѓани, без оглед на националната, верската, половата и расната припадност и нивното право на образование и на културно издигнување;

на претставувало пресудна пресвртница во историјата на македонскиот народ. И покрај тоа што државноста, сè до осамостојувањето на Република Македонија, била остварувана во рамките на АВНОЈ-ска Југославија, сепак, Македонците се избориле за можност да ја развиваат сопствената култура и да го зацврстат и да го потврдат националниот идентитет. Како резултат на тоа, во македонската држава, покрај повоената обнова, засилено се развивале: културата, просветата и стопанството. Сепак, имајќи ги предвид сложените состојби во повоениот период, како во југословенската федерација, така и на меѓународната политичка сцена, севкупниот развој на Македонија во голема мерка бил предодреден и зависел, меѓу другото, и од повеќе фактори врз кои македонската држава имала сосем мало, или пак, неретко, никакво влијание.

Отстранувајќи ја опозицијата во повоениот период, Комунистичката партија на Југославија (КПЈ) брзо се наметнала како единствен релевантен политички фактор во југословенската држава. Преку централизација на власта КПЈ воспоставила целосна контрола врз општествените, политичките и економските односи. Истовремено и самата организациска структура на партијата била централизирана, па целата власт била концентрирана во потесниот врв на КПЈ, на чие чело, сè до смртта, бил Јосип Броз Тито. Всушност, државните и партиските раководства во републиките во федерацијата, ѝ биле подредени на сојузната власт, а можностите за посамостојно одлучување, барем што се однесува до прашања од поголемо значење, биле крајно стеснети.² Во таа смисла, македонското раководство не претставувало исклучок.

Решението за воведување на македонскиот јазик за службен јазик итн. (Поопширно во: Велјановски, д-р Новица, *Меѓународниот оглас на АСНОМ и македонската државност* (Скопје: ИНИ, РЕКЛАМ ЕН-ЕС, 2004).

² Надлежностите на федерацијата и на републиката, односно степенот на републичката самостојност во однос на сојузната власт биле утврдени со

Во почетокот на 50-тите години југословенската федерација се наоѓала во исклучително сложена состојба. По крајното заострување на односите меѓу југословенската федерација и Сојузот на Советските Социјалистички Републики (СССР) и државите од источниот блок по Резолуцијата на Информативното биро на комунистичките и на работничките партии (Информбиро, ИБ, Коминформ) во 1948 година, во прашање бил доведен опстанокот на југословенскиот политички врв.³ СССР претставувале главен политички и

Уставот на Федеративна Народна Република Југославија (ФНРЈ), усвоен на 31 јануари 1946 г. и со Уставот на Народна Република Македонија (НРМ), донесен на 31 декември во истата година. Во периодот од усвојувањето на Уставот на ФНРЈ во 1946 г. до донесувањето на Уставниот закон за основите на општественото и политичкото устројство на ФНРЈ и сојузните органи на власта во 1953 г., главни обележја на административно-централистичкото државно уредување биле државноправниот, односно централизираниот федерализам. Според Уставот, ФНРЈ не била држава изведена од републиките, туку тие претставувале држави изведени од неа и покрај тоа што републиките формално имале право на самоопределување до отцепување. Според тоа, нивниот суверенитет, вклучувајќи го тука и суверенитетот на НРМ, бил ограничен, односно бил пренесен на федерацијата, поради големиот број надлежности што ги имала таа, а кои биле предвидени со Уставот на ФНРЈ (Светомир Шкарик, *Уставно право на СФРЈ*, к.2 (Скопје: Македонска книга, 1987) 43.

Уставните решенија, и покрај евидентниот централизам во нивната содржина, не ја доловувале целосната слика за вкупните состојби во федерацијата. Политичките и економските состојби биле дополнително усложнети поради партискиот монопол врз власта, бидејќи главниот организатор на општествените, политичките и на економските односи била КПЈ, односно нејзиното раководство, чие реално влијание и моќ не биле предвидени, ниту пак, ограничени со уставите и со законите.

³ ИБ било формирано на иницијатива на СССР, на состанок на претставници на комунистички и на работнички партии од Европа, одржан во септември во 1947 г. во Шкљарска Поремба, Полска. Првично, за седиште на ИБ бил избран Белград. Главната причина за формирање на ИБ, всушност, било настојувањето на Ј. В. Сталин, во новонастанатите околности на блоковска по-

економски сојузник на Југославија, чие стопанство во голема мерка зависело од советската помош. Истовремено, по прекилот на дипломатските односи со СССР и другите социјалистички држави, постоела опасност и од советска воена интервенција. Со оглед на тоа што дел од земјите со кои Југославија имала заеднички граници биле дел од источниот блок (Бугарија, Романија, Унгарија, Албанија) заканата била реална и непосредна. Овој политички судир имал доста негативни, долгорочни последици и кога станувало збор за македонското национално прашање, бидејќи со него бил означен дефинитивниот крај на обидите за создавање југословенско-бугарска федерација во која, меѓу другото, било предвидено и обединување на вардарскиот и на пиринскиот дел од Македонија во една федерална единица, додека Македонците во Бугарија веќе имале културна автономија во пиринскиот дел од Македонија.⁴ Во наредниот период овие придобивки биле изгубени неповратно и во Бугарија повторно започнал процесот на денационализација и асимилација на македонското население.

Резолуцијата на ИБ, бездруго, имала влијание и врз текот на Граѓанската војна во Грција (1946 – 1949). Откако Комунистичката партија на Грција (КПГ) ја поддржала резолуцијата, помошта што ја испраќала југословенската федерација на Демократската армија на Грција (ДАГ) била намалена во 1948 година и целосно прекината во

делба, целосно да ги потчини и да ги контролира европските комунистички партии и да ги искористи во спроведувањето на советските интереси. Во таа смисла, изборот на Белград, за седиште на ИБ, не бил случаен. Со оглед на тоа што советските планови за воспоставување целосна контрола врз југословенското раководство се изјаловиле, во јуни 1948 г. ИБ усвоило резолуција во која врвот на КПЈ бил обвинет, меѓу другото, за идеолошко скршнување и антисоветска политика. Југословенско-советските односи се нормализирале во 1955 г. (Prof. dr Branko Petranović, Dr. Čedomir Štrbac, *Istorija socijalističke Jugoslavije*, k.2 (Beograd: Radnička štampa, 1977) 227-228.

⁴ Васил Јотевски, *Македонциите во Пиринскиот дел на Македонија, 1949-1989* (Скопје, ИНИ, 2004), 12-15.

1949 година.⁵ Тоа, секако, придонело за конечниот пораз на ДАГ во текот на 1949 година и довело до присилно иселување на бројното национално обесправено македонско население, кое масовно учествувало во војната на страната на ДАГ. Покрај големата материјална штета и големиот број уништени македонски села во егејскиот дел на Македонија, во оваа војна загинале 21 000 Македонци, 50 000 биле принудени да ја напуштат Грција, 28 000 биле внатрешно раселени, додека 28 000 деца биле евакуирани и однесени во странство.⁶ Бегалците од егејскиот дел на Македонија нашле прибежиште во земјите од Источна Европа, како и во НР Македонија, односно во Југославија.

Заострувањето на југословенско-советските односи многу негативно се одразило врз општествените, политичките и економските состојби во НР Македонија, каков што, впрочем, бил случај и со другите републики во федерацијата. Информбирото довело до засилување на и онака репресивните методи на власта при справувањето со политичките неистомисленици,⁷ меѓу кои бил вброен и дел од револуционерниот кадар, кој дал исклучителен придонес во Народноослободителната војна и во втемелувањето на македонската државност, како и до губење на довербата во сопствената држава и создавање атмосфера на страв кај населението.⁸

---

⁵ Лилјана Пановска, „Југословенската поддршка на Демократската армија на Грција“ *Историја*, г. L/LI, бр.1 (Скопје: ЗИРМ, 2016), 294-295.

⁶ *Историја*, 296.

⁷ Новата власт крајно остро се пресметала со припадниците на илегалните политички организации, кои најчесто биле од младите генерации што ги прифатиле илинденските идеали за обединување на Македонија, како и со поединци што изразиле незадоволство од положбата на Македонија во југословенската федерација и од политиката на власта. (Повеќе кај: Виолета Ачкоска, Никола Жежов, *Рейпресијата и репресираните во најновата македонска историја* (Скопје: Макавеј, 2005), 143-284).

⁸ Покрај меѓународната изолација, опасноста од воена интервенција и незавидната економска состојба, заострувањето на односите со СССР и со други-

Во периодот по Резолуцијата на ИБ, Југославија била принудена да бара нови решенија и алтернативи за излез од економската и од политичката криза, но и да ја премости меѓународната изолација. Се наметнала потреба од надминување на идеолошките разлики и „затоплување“ на односите со западните држави. Со оглед на геостратешката положба на Југославија и нејзиното излегување од сферата на советското влијание, Западот оценил дека од соработката би имало заемна корист. Како најштедри во давањето економска и воена помош се покажале Соединетите Американски Држави (САД), кои, во периодот од 1949 до 1955 година, за југословенските економски потреби, издвоиле над 598 милиони долари, а како воена помош издвоиле над 588 милиони долари.⁹

Бидејќи прекилот на односите со СССР имал и идеолошки карактеристики, со оглед на советските обвинувања дека југословенското раководство целосно отстапило од социјализмот, биле барани начини за оправдување на југословенската позиција. По оцената дека во СССР демократијата станала заложник на бирократизацијата на државното уредување, веќе на крајот на 40-тите, односно на почетокот на 50-тите години на минатиот век започнал процес на воведување на самоуправањето, кое предвидувало: демократизација, децентрализација и дебирократизација, односно поши-

---

те социјалистички држави придонело раководство на КПЈ, односно на КПМ да преземе крајно остри мерки за воспоставување на единство во партијата и за отстранување на внатешнопартиската опозиција. Како резултат на тоа настрадале голем број лица, кои основано или неосновано обвинети за приврзаност кон сталинизмот, биле „превоспитувани“ во повеќе логори и затвори, меѓу кои најозлогласен бил логорот „Голи Оток“, формиран во 1949 г. Меѓу поистакнатите Македонци, кои биле жртви на југословенската политика се вбројуваат и: Петре Пирузе, Панко Брашнаров, Венко Марковски, Павел Шатев, Богоја Фотев и др. (Новица Велјановски, *Македонија 1945-1991 државност и независност* (Скопје: ИНИ, Матица македонска, 2002), 105-107.

⁹ Барбара Јелавич, *Историја на Балканот*, т. II (Скопје: НИК „Лист“), 382.

рока политичка и економска самостојност, како и оддалечување на партијата од непосредното управување со државата.¹⁰ Сепак, набрзо се покажало дека политичкото раководство не е подготвено да се откаже од монополот врз власта и покрај тоа што во духот на новите, самоуправни односи (на VI конгрес на КПЈ одржан во 1952 година), партијата била преименувана во Сојуз на комунисти на Југославија (СКЈ), а во 1954 година КПМ на нејзиниот II конгрес станала Сојуз на комунисти на Македонија (СКМ).¹¹

Со усвојувањето на републичкиот „Уставен закон за основите на општественото и политичкото устројство и органите на власта на НРМ“ на 2 февруари 1953 година, од страна на Народното собрание, на кое му претходел сојузниот Уставен закон, биле извршени општествено-политички промени, кои првенствено оделе во прилог на развивањето на самоуправните односи. Во однос на остварувањето на македонските национални интереси, уставните измени претставувале извесно назаднување. Имено, во Уставниот закон било изоставено правото на самоопределување и на отцепување, кое го имало во Уставот од 1946 година. Уште повеќе, во Уставниот закон била задржана државноста како општа карактеристика, но бил изоставен националниот карактер на НРМ, која веќе не била именувана како суверена држава како во Уставот усвоен во 1946, туку само како држава.¹²

Југословенскиот државен врв, сè до втората половина на 50-тите години, својот став за националните прашања, истовремено и за македонското национално прашање, го градел најмногу врз ос-

---

¹⁰ *Историја Савеза комуниста Југославије* (Београд: Издавачки центар Комунист, Народна књига, Рад, 1985), 383-385.

¹¹ Виолета Ачкоска, *Браќиство и единство 1944 - 1974: помеѓу хармонија и дисхармонија* (Скопје: ИНИ, 2003), 104.

¹² Александар Христов, *Создавање на македонската држава 1878 - 1978*, т.4, (Скопје: Мисла, 1985), 9.

нова на марксистичко-ленинистичките теории за капиталистичкиот карактер на нациите и на нивното исчезнување во текот на изградбата на социјализмот, при што поголема важност ѝ била дадена на „класната борба“, а истовремено било пропагирано дека националните прашања се решени со АВНОЈ-ските одлуки, па не е потребно тоа и натаму да се разгледува.¹³ Притоа, очигледно постоела свесност за можноста од заострување на меѓунационалните односи, кои посебно се усложниле во текот на војната, па поедноставно било да се инсистира на братството и единството меѓу југословенските народи и националните малцинства и на јакнењето на унитаристичките одлики на општесвено-политичкото уредување. Освен тоа, дел од партискиот врв, во интерес на задржувањето на контролата во југословенската федерација, се обидуваат проблемите поврзани со националните прашања и меѓунационалните односи да ги реши со, помалку или повеќе посредно охрабрување за создавање на југословенска нација.¹⁴ Иако таквата политика, која,

¹³ Новица Велјановски, *Македонија 1945 – 1991 државносѝ и независносѝ* (Скопје: ИНИ, Матица македонска, 2002), 192.

¹⁴ Иако обидите за создавање интегрално југословенство биле карактеристични за националната политика на Кралството Југославија (Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918 – 1988, Prva knjiga Kraljevina Jugoslavija 1918 – 1941* (Beograd: Nolit, 1988) 179-178.), се покажало дека таа идеја, во нешто подменета форма и во поинакви услови, наишла на извесна поддршка и во АВНОЈ-ска Југославија. Таа доаѓала до израз преку културната политика на сојузната власт, посебно поради настојувањата за создавање и развивање нова, заедничка југословенска култура, неретко на сметка на одделните национални култури, бидејќи се сметало дека со неа би се премостиле меѓунационалните и меѓурејубличките разлики (Branka Doknić, *Kulturna politika Jugoslavije 1946-1963*, (Beograd: Službeni glasnik, 2013), 257-259.) И покрај тоа што Ј. Б. Тито, без сомнение најмоќната личност во државата, пред југословенската јавност се залагал за зачувување на националните особености на народите во федерацијата, честп истапувал со конфузни и со недоречени гледишта во однос на ова прашање. Таквата недореченост, на пример, е

всушност, и не добила, ниту пак, можела да добие формална, отворена поддршка, се покажала крајно неуспешна и контрапродуктивна, сепак, со различен интензитет се провлекувала сè до распаѓањето на СФРЈ. Со оглед на поранешната улога на Србија во Кралството Југославија, како и на нејзината средишна политичка и економска позиција во југословенската федерација, унитаризмот и југословенството оделе во прилог на великосрпските стремежи. Великосрпските тенденции биле изразени и кај дел од претставниците на сојузната власт, каде што Србите биле застапени во голем број.¹⁵ Нивното влијание, врз севкупните состојби во југословенската федерација, произлегувало и од фактот што за кадровската политика на СКЈ бил задолжен највлијателниот српски политичар во овој период, централистички ориентираниот Александар Ранковиќ, кој настојувал да донесе свои идеолошки блиски луѓе на клуч-

---

очигледна и во разговорот воден за в. „Политика“ во 1957 г. Броз во таа пригода, меѓу другото, истакнал: „...нашата земја не ја јакне ништо повеќе од единството на нашите народи. [...] националното единство, споено со идејното единство е мошне важно: тоа треба да биде неразделно поврзано“, односно „би сакал и нашите училишта [...] да бидат поединствени, југословенски“, а во однос на литературата додал: „сегашнава епоха мора и во литературата сè повеќе да го добива оној општ југословенски карактер...“ (Јосип Броз Тито, *Национално прашање и револуцијата*, (Скопје: повеќе издавачи, 1978) 215–216). Од друга страна, во разговорот воден со странски новинари неколку години претходно, во 1952 г., а кој долго време не бил објавен во Југославија, немало недоречености. Барајќи новинарите да не го цитираат, на прашањето каква Југославија сакал да види во текот на својот живот, одговорил: „Јас би сакал да доживеам Југославија да биде до максимум степенa во една цврста заедница [...] во која ќе биде една, југословенска нација, во која, од петте народи ќе настане една нација [...] мојата најголема желба е баш таа“ (Akademik Dušan Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest*, (Zagreb: Golden marketing, 1999), 353.)

¹⁵ Akademik Dušan Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest* (Zagreb: Golden marketing, 1999), 399.

ни сојузни политички позиции, најчесто од српска или од црногорска национална припадност.¹⁶ Тоа резултирало со отпор кај другите републики и довело до влошување на меѓурејубличките и меѓунационалните односи во федерацијата, кои кулминирале во поцнежниот период.

Во југословенската федерација, во 50-тите години на XX век НР Македонија сè уште не го достигнала угледот на рамноправен субјект, што произлегувало, меѓу другото, и од нејзината недоволна економска развиеност, при што не била единствена република во таква положба.¹⁷ Што се однесува до македонското политичко раководство, тоа слично како и другите рејублички раководства и во сообразност со централистичкиот модел на управување во државата, во основа ги спроведувало директивите на сојузниот врв и претставувало негова „продолжена рака“.

Централна фигура на македонската политичка сцена бил лидерот на македонските комунисти, Лазар Колишевски, кој воспоставил контрола врз работата на СКМ. Л. Колишевски бил и претседател на првата Народна влада на, формирана на III заседание на АСНОМ, одржано од 14 до 16 април 1945 година во Скопје и таа должност ја извршувал до 1953 година, кога се повлекол од челната позиција во Републичкиот извршен совет. (По стапувањето на сила на рејубличкиот Уставен закон, рејубличката Влада се трансформирала во Републички извршен совет.) Освен тоа, во 1953 година бил избран за претседател на Народното собрание¹⁸ и истов-

¹⁶ Јован Филип, *Подводни тѐребени во јолијката: разговори со Крстије Црвенковски* (Скопје: Македонско радио, 1993), 87-88.

¹⁷ Војо Реџе, *„Liberalizem“ v Sloveniji* (Ljubljana: Borec, 1992), 914.

¹⁸ Повеќе кај: Проф. д-р Марјан Димитријевски, м-р Љубица Јанчева, м-р Катерина Мирчевска, *Македонија од АСНОМ до денес, преглед на состојавите на АСНОМ, Президиумите на АСНОМ, Народното собрание, собранијата, властите, претседателствата и биографии на претседатели на Федерална, На-*

ремено ја вршел функцијата претседател на Социјалистичкиот сојуз на работниот народ на Македонија (ССРНМ), како и некои партиски и државни функции од сојузен карактер. За сите поважни прашања, за кои се расправало во партијата, наместо Извршниот комитет на ЦК на СКМ, одлучувал Л. Колишевски заедно со двајцатројца соработници,¹⁹ кои зависеле само од сојузната власт, и оттаму, чувствуваале одговорност само пред неа. Таквиот однос предизвикал револт кај дел од партиските раководители во 1962 година, бидејќи ИК на ЦК на СКМ не одржал ниту еден состанок повеќе од 3 години.²⁰ И покрај тоа што во наредната, 1963 година, Л. Колишевски, бил принуден да се повлече од позицијата политички секретар на ЦК на СКМ, сепак горенаведеното укажува на начинот на работа во партијата во текот на неговото повеќегодишно вршење на функцијата.

Кога станувало збор за меѓурепубличките и меѓунационалните односи, македонското раководство постојано инсистирало на југословенската политика на „братство и единство“ меѓу народите во федерацијата, што било и очекувано, со оглед на влијанието на сојузната власт, која го претпочитала јакнењето на унитарниот карактер на Југославија. Сепак, таквата политика често била спроведувана на сметка на македонските национални интереси, а несогласувањата со неа биле осудувани како шовинистички, националистички или сепаратистички. Македонскиот патриотизам бил оценуван како „буржоаски национализам“, а предност се давало на новиот „југословенски патриотизам“, бидејќи „македонскиот работен народ крвно и за секогаш е сврзан со другите народи на

родна, Социјалистичка и Република Македонија (Скопје: Македонска искра, 2005).

¹⁹ Јован Филип, *Подводни гробени во историјата: разговори со Крсте Црвенковски*, (Скопје: Македонско радио, 1993), 11.

²⁰ *Историо.*

Југославија...“.²¹ Така, во своите сеќавања за 1944 година, за моментите кога се оформувала македонската азбука како посебно важна за развојот на македонскиот јазик и воопшто, за културата, Л. Колишевски, истакнал: „Бидејќи беше голем занесот за југословенството, се појави и мислењето кај нас и во Србија да се земе латиницата за да се добие едно југословенско писмо!“.²² На Првиот конгрес на КПМ одржан во 1948 година, било, меѓу другото, истакнато и дека македонското раководство „воспитувајќи го народот во духот на југословенскиот патриотизам [...] доследно ја спроведуваше линијата на ЦК КПЈ“.²³

Истиот став на македонското раководство бил карактеристичен и за 50-тите години. На II конгрес на СКМ одржан во 1954 година, било забележано дека „... денеска и нема некаква стварна потреба од постојаното инсистирање за македонска национална афирмација“.²⁴ Ако се има предвид дека од формирањето на македонската држава изминала само деценија во која македонскиот народ можел слободно да ја изразува и да ја негува својата национална и културна самобитност, тоа било неиздржана констатација.

Во таа смисла, во текот на 50-тите години била критикувана и дејноста на некои од вработените во високообразовните и во научните установи, меѓу кои посебно на вработените во Институтот за национална историја (ИНИ), наводно, поради недоволниот научен интерес за проучување на НОБ, на сметка на Илинденскиот пе-

²¹ Лазар Колишевски, *Аспекти на македонското истражување* (Скопје: НИК „Наша Книга“, 1979), 225-226.

²² Драган Кљакџиќ, *Времето на Колишевски* (Скопје: Матица македонска, 1994), 292.

²³ *I Конгрес на Комунистичката партија на Македонија (извештаи и резолуции)* (Скопје: Култура, 1949), 249.

²⁴ *Видеи конгрес на Сојузот на комунистите на Македонија (материјали и документи)*, (Скопје, Култура, 1954) 49.

риод, при што, според СКМ, биле манифестирани шовинизам и национализам.²⁵ Според партиската анализа на политичките појави, поврзаност со македонското национално прашање, националистички и шовинистички истапувања во Институтот имало кај 12 од вкупно 21 ангажирани соработници и службеници.²⁶ Како национал-шовинистички испади биле окарактеризирани незадоволството на дел од вработените од развојот на југословенско-грчките односи и од положбата на Македонците од егејскиот дел на Македонија, како и загриженоста од растот на великосрпските стремежи во републиката.²⁷ Како резултат на незадоволството на власта од состојбите во Институтот, во 1956 година бил сменет неговиот директор, професорот Љубен Лапе.²⁸ Дел од вработените во Институтот станале предмет на интерес на Службата за државна безбедност (СДБ), која, во 50-тите, но и во наредните децении на минатиот век, внимателно ја следела нивната активност и добивала извештаи за нивните политички гледишта од разни информатори од кои дел, исто така, работел во ИНИ.²⁹

Сепак, во зависност од пошироките југословенски внатрешнополитички и надворешнополитички интереси и од меѓународната положбата на југословенската федерација, македонското национално прашање било користено и употребувано во оние моменти кога сојузната, односно републичката власт, ќе почувствувала дека

---

²⁵ Виолета Ачкоска, *Брајсџивоио и еднџсџивоио 1944 - 1974: џомеџу хармонија и дисхармонија*, (Скопје: ИНИ, 2003), 111-112.

²⁶ Државен архив на Република Македонија, ф.427, ЦК КПМ/СКМ, к.69, а.е. 33, 645.

²⁷ *Исџоио*.

²⁸ Виолета Ачкоска, *Брајсџивоио и еднџсџивоио 1944 - 1974: џомеџу хармонија и дисхармонија*, (Скопје: ИНИ, 2003), 111.

²⁹ Повеќе кај: *Црнииџе сџраници на УДБА, Информбиро Т.2* (Скопје: ДАРМ, 2016), 691-818.

има потреба од негово актуелизирање. Тоа најчесто се случувало кога требало да се критикува политиката на соседните држави, пред сè на НР Бугарија, но и на Грција, па нивниот денационализаторски и асимилаторски однос кон тамошните Македонци бил користен за дополнително да се оцрни бугарската, односно грчката политика. Во тој контекст, во одредени, не толку чести можности, македонското раководство истапувало со забелешки во однос на југословенската внатрешна и надворешна политика.

Имено, во периодот по 1953 година, откако ФНРЈ, Грција и Турција склучиле Договор за пријателство и соработка, југословенската дипломатија имала, во голем степен, помирлив и резервиран став во однос на положбата на Македонците во егејскиот дел на Македонија. Во врска со таквата ситуација реагирало македонското раководство на проширена седница на Извршниот комитет на ЦК на СКЈ, одржана во март 1959 година. Тоа предупредило на денационализаторските процеси, кои непречено се одвивале во северниот дел на Грција и каде што имотите на иселените Македонци биле конфискувани, критикувајќи ја пасивноста на Сојузниот секретаријат за надворешни работи.³⁰ Во таа пригода биле упатени забелешки и во врска со кадровската политика на Сојузниот секретаријат, кој избегнувал да назначува Македонци на службена должност во Атина, односно во Софија.³¹ Всушност, во овој период, бројот на Македонци вклучени во југословенската надворешна политика бил мал и со исклучок на Лазар Мојсов, кој бил назначен за вонреден и ополномоштен амбасадор на Југославија во СССР и во Монголија од 1958 до 1961 година, дипломатите од Македонија ја

---

³⁰ Драган Кљакиќ, *Времето на Колишевски* (Скопје: Матица македонска, 1994), 347.

³¹ *Историо*, 346.

вршеле дипломатската дејност во држави кои имале споредно значење за Југославија.³²

Во 50-тите години на XX век бил направен одреден напредок во српско-македонските црковни односи, во што позитивна улога одиграла и македонската републичка власт како еден од посредниците во решавањето на актуелниот црковен спор.³³ Имено, претседателот на Собранието на НР Македонија, Л. Колишевски,

---

³² Крсте Црвенковски, Мирче Томовски, *Заробена висџина* (Скопје: Култура, 2003), 157.

³³ Долгогодишните стремежи за формирање самостојна црква во Македонија почнале да се реализираат уште во текот на Втората светска војна. Главниот штаб на НОВ и ПОМ во с. Црвена Вода, на слободната територија во Западна Македонија, на 11 октомври 1943 г. формирал Верско поверенство. Поверенството било задолжено да се занимава со црковните прашања на слободната територија. За прв повереник бил назначен Велјан Т. Манчевски. Во октомври 1944 година бил формиран и Иницијативен одбор за организирање на црковниот живот во Македонија, додека на 4 март во 1945 г. во Скопје бил одржан Црковно-народен собор на кој била донесена Резолуција со која била возобновена Охридската архиепископија како автокефална. На тоа остро се спротивставила СПЦ, која не сакала да ги изгуби позициите во Македонија од предвоениот период и чиј Синод, на чело со патријархот Гаврил, го оценил возобновувањето како спротивно во однос на црковните канони. Како резултат на притисокот од страна на СПЦ и на југословенската власт, на Свештеничката конференција, одржана во Скопје во мај 1946 г., била усвоена нова резолуција, во која, меѓу другото, се барало самоуправност на Црквата во НР Македонија, избор на владици и свештеници од НР Македонија и формирање Православна црква во Југославија во која би влегле црквите од републиките како рамноправни членки. Истовремено, на конференцијата биле избрани нови членови на Иницијативниот одбор. Сепак, поради непопустливиот став на патријархот Гаврил, кој починал во 1950 г., преговорите меѓу претставниците на Иницијативниот одбор и СПЦ не дале резултати (Александар Трајановски, *Македонската православна црква – Охридска архиепископија и другиите православни помесни цркви*, Скопје: Македоника литерa, 2013), 62-68.)

претседателот на републичкиот Извршен совет, како и претседателот на Републичката комисија за верски прашања, Страхил Гигов, покажале интерес за решавање на црковното прашање. Тие во повеќе различни пригоди имале средби со претставници на сојузната и на српската републичка власт, како и со претставници на Српската православна црква (СПЦ), обидувајќи се да изнајдат компромис што би бил задоволителен и за двете страни.³⁴ СПЦ и во периодот по Втората светска војна, односно по формирањето на македонската држава, продолжила со политиката на негирање на македонската национална посебност, и со тоа ја отфлала потребата од формирање Македонска православна црква (МПЦ).

По изборот на епископот Викентиј за патријарх на СПЦ, во 1950 година се создале можности за продолжување на преговорите околу црковното прашање во НР Македонија, иако, во основа, СПЦ сè уште одбивала да признае постоење на македонски народ и на македонски јазик. Дури во 1955 година, Синодот на СПЦ донел решение со кое се прифаќала употреба на македонски јазик во црковната администрација и во проповедите,³⁵ но и натаму имало спротивставувања црквата во НР Македонија да се нарекува МПЦ. Бил постигнат договор српскиот патријарх да биде администратор на тогашните три епархии во НР Македонија, кој требало да се заложил за избор на нивните епископи.³⁶ Притоа било предвидено епископите да бидат од НР Македонија³⁷. Меѓутоа, спогодбата би-

---

³⁴ Борче Илиевски, *Македонско-српскиите црковни односи 1944 – 1970*, (Скопје: Филозофски факултет – Институт за историја, 2011), 74-103.

³⁵ *Историја*, 88.

³⁶ Александар Трајановски, *Македонската православна црква – Охридска архиепископија и другите православни помесни цркви*, Скопје: Македоника литература, 2013), 69.

³⁷ Борче Илиевски, *Македонско-српскиите црковни односи 1944 – 1970* (Скопје: Филозофски факултет-Институт за историја, 2011), 89.

ла одбиена од страна на Синодот на СПЦ, а во меѓувреме патријархот Викентиј починал, па на проширениот пленум на Иницијативниот одбор за организирање на Православната црква во Македонија, во јули 1958 година, било донесено решение за свикнување на II црковно-народен собор, кој се одржал во октомври истата година во Охрид. На него била возобновена Охридската архиепископија како МПЦ, бил донесен црковен Устав, а за Архиепископ Охридски и Македонски и Митрополит Скопски бил избран Доситеј, Македонец по националност, кој претходно бил епископ во СПЦ, кој и покрај спротивставувањата на новиот српски патријарх Герман, ја прифатил оваа должност.³⁸

Ставен пред свршен чин, Синодот на СПЦ бил принуден да ја потврди реалната состојба во НР Македонија. На седницата, одржана во јуни 1959 година, биле прифатени одлуките од македонскиот Црковно-народен собор, при што се заклучило дека, со носењето на црковниот Устав на МПЦ, престануваат да важат прописите на СПЦ на територијата на НРМ, додека, пак, МПЦ останува во канонско единство со СПЦ преку српскиот патријарх.³⁹ Тоа претставувало привремено затишје во српско-македонските црковни односи, во чиј тек, во 1959 година, патријархот Герман ја посетил НР Македонија и заедно со архиепископот Доситеј, го посветиле епископот на Охридско-битолската епархија, Климент.

Што се однесува до македонската емиграција, во 50-тите години била будно следена нејзината активност, пред сè, политичката. Во овој период значително се зголемила македонската политичка и економска емиграција од НРМ, но и од Бугарија и од Грција, која, во зависност од причините за иселување, односно од прифатената политичка идеологија, емигрирала во западните

---

³⁸ *Историја*, 109–110.

³⁹ Мирослав Спироски, *Борба за автoкефалноси* (Скопје: Нова Македонија, 1990), 38.

држави или во земјите од источниот блок.⁴⁰ Така, во 1952 година, под покровителство на КПГ, во Полска била формирана македонската емигрантска организација „Илинден“, а во наредната година тоа било направено и во: Унгарија, Романија, Бугарија и Чехословачка. Организацијата ја поддржувала Резолуцијата на ИБ и се залагала за елиминирање на југословенското влијание меѓу македонските иселеници од егејскиот дел на Македонија, но била распуштена во 1956 година, по нормализацијата на односите меѓу Југославија и СССР.⁴¹ Кај македонската емиграција во западноевропските држави се издвојува политичката активност за обединета и независна Македонија на Драган Богдановски, на чија иницијатива во Франција (1956 година) е формиран „Македонскиот национален фронт“, која подоцна се реактивирала во Шведска, под името „Македонски национален комитет“.⁴²

Раководството на СКМ било многу добро информирано за она што се случувало меѓу Македонците во: Западна Европа, САД, Канада, Австралија и во источноевропските држави, со исклучок на НР Бугарија. И покрај постоењето и активноста на повеќе македонски организации во странство, кои имале различни идеолошки и политички гледишта од оние на СКМ, било оценето дека формирањето македонска држава наишло на мошне позитивен прием кај значителен дел од емиграцијата и влијаело врз јакнењето на националната свест кај македонските иселеници, а биле забележани и појави на „...бојкотирање на старите ВМРО-вски и информбировски организации и тежнеење кон создавање нови организа-

---

⁴⁰ Марјан Ивановски, *Македонската политичка емиграција во Источна и Западна Европа по Втората светска војна: паралели*, Гласник на Институтот за национална историја, год. 60 бр. 2 (Скопје: ИНИ, 2016), 48.

⁴¹ *Историја*, 48–49.

⁴² *Историја*, 49–50.

ции...“.⁴³ Сепак, преовладувал заклучокот дека НР Македонија не развила секојдневна, сестрана и систематска пропаганда меѓу македонското население во дијаспората и дека многу заостанува во тој поглед.⁴⁴ Поради тоа, во наредниот период се настојувало влијанието и врските со македонските иселеници да се интензивираат и да бидат продлабочени.⁴⁵

Во однос на републичките состојби, во текот на 50-тите години на XX век, биле вложувани напори за сестрано развивање на македонската држава, при што биле постигнати значителни резултати во повеќе сфери од општеството. Освен економскиот развој, кој се засилил по нормализацијата на меѓународните состојби, бил доста брз и сестран напредокот во областа на културата и на просветата. Влијанието на власта во културата било неизбежно, за што било задолжено Одделението за агитација и пропаганда, чија цел било формирањето нова културна политика и контролирањето на културниот живот.⁴⁶

Впрочем, на II конгрес на СКМ било истакнато отворено дека „натамошниот развој на нашата (македонската, м.з.) национална култура, уметноста и науката ќе може да оди напред само со натамошниот развој на социјалистички општествени односи и во најтесна взаимна поврзаност со културата и уметноста на сите југословенски народи“⁴⁷. Институтот за фолклор бил основан во 1950, додека, пак, Институтот за македонски јазик бил формиран во 1953 година, што секако одело во прилог на натамошното збога-

---

⁴³ ДАРМ, ф.427, ЦК КПМ/СКМ, к. 66, а.е. 59, 561.

⁴⁴ *Историја*, 563.

⁴⁵ *Историја*.

⁴⁶ Повеќе кај: Branka Doknić, *Kulturna politika Jugoslavije 1946-1963*, (Beograd: Službeni glasnik, 2013), 69-93.

⁴⁷ *Втори конгрес на Сојузот на комунистите на Македонија (материјали и документи)* (Скопје, Култура, 1954), 49.

тување и проучување на јазикот.⁴⁸ Со својата дејност во книжевноста, меѓу повеќето автори, се издвоиле Владо Малески, како основоположник на македонската современа проза, Славко Јаневски, како автор на првиот објавен роман на македонски литературен јазик „Село зад седумте јасени“ (1952 година), како и Блаже Конески, кој несомнено имал исклучително значаен и повеќестран придонес во македонската литература и во македонската наука и како поет и како еден од кодификаторите на македонскиот литературен јазик. По разминувањето со СССР, постепено биле надминати наметнатите идеолошки ограничувања во однос на уметничката слобода. До 1959 година, покрај весникот „Нова Македонија“, како орган на ССРМ, биле печатени уште 31 периодични весници и списанија, меѓу кои и органот на СКЈ, весникот „Комунист“, кој бил печатен и на македонски јазик. Радиото, кое било препознаено како важен фактор за идејно и културно влијание врз народот, при што, кон крајот на 50-тите години, во Македонија имало околу 60 000 радио-претплатници. Што се однесува до филмската уметност, покрај бројните документарни филмови со различна содржина, според сценариото на Владо Малески, во 1952 година, во продукција на „Вардар филм“, бил снимен првиот македонски игран филм „Фросина“, во режија на Воислав Нановиќ⁴⁹, додека во 1958 година, по сценариото на Ѓорѓи Абаџиев и на Трајче Попов, а во режија на Живорад Митровиќ, бил снимен и играниот филм „Мис Стон“.⁵⁰ Бројот на високообразовните институции и на културните установи и здруженија се зголемувал, со што се создале

---

⁴⁸ Блаже Ристовски, Симо Младеновски, *Културата во Македонија, Современост* (Скопје: Современост, 2009), 64.

⁴⁹ Нада Јурукова, *Културно-просветни појави и процеси во Македонија* (Скопје: ИНИ, 2003), 284.

⁵⁰ Јан Рихлик, Мирослав Коуба, *Историја на Македонија* (Скопје: Македонска реч, 2009), 536.

услови за натамошно културно-просветно издигнување на македонскиот народ и на националните малцинства во Македонија. И во повеќето други сфери од културниот живот, пред сè, во ликовната, во музичката, но и во театарската и во филмската уметност се одвивала зголемена активност, што придонесло за подобрување на културните состојби.

Политичкото раководство на СКМ во текот на 50-тите години на минатиот век, со извесни исклучоци, главно ја спроведувало волјата на југословенскиот државен врв и најчесто имало многу подредена улога. Оваа подреденост, колку што произлегувала од контролата наметната од сојузниот, југословенскиот врв и воспоставената централизација на власта, толку претставувала и одраз на немањето посериозна иницијатива кај републичкото раководство за водење посамостојна национална политика за заштита на македонските национални, културни, политички и економски интереси. Таквата состојба значително се променила во текот на наредната деценија. Усвојувањето на сојузниот Устав и на републичките уставни во 1963 година овозможило извесно проширување на ингеренциите на републиките во однос на федерацијата, додека, пак, на VIII конгрес на СКЈ во 1964 година се засилило влијанието на демократски ориентираниот дел на партиското раководство, меѓу другото, и со тоа што во него бил вклучен и нов помлад кадар.⁵¹ Уште повеќе, на IV седница на ЦК на СКЈ, одржана во 1966 година, било донесено решение за реформирање на Службата за државна безбедност⁵², како и одлука за реформа на СКЈ во прилог на натамошната демократизација на партијата, додека, пак, заминувањето на А. Ранковиќ од политиката ги ослабело централистичките тенденции.

---

⁵¹ Невен Радически, *Либерализмот во Македонија (1966 – 1974)* (Скопје: Македоника литература, 2013), 23.

⁵² Боривоје Марјановиќ, *Александар Ранковиќ Лека* (Београд: Књига – комерц, 2002), 143-144.

Во 1963 година се променило и раководството на СКМ. Во политиката на новиот лидер на СКМ, Крсте Црвенковски, посебно место им било дадено на повеќе важни прашања од национален и од републички карактер, а како резултат на промените во федерацијата, во Македонија во 60-тите години се создале услови и за поширока републичка самостојност и за поголема културна и национална афирмација на македонскиот народ, не само во земјата, туку и во странство.

Neven RADICHESKI

**MAIN CHARACTERISTICS OF NATIONAL POLICY IN
PEOPLE'S REPUBLIC OF MACEDONIA IN
THE 50s OF XX CENTURY**

-SUMMARY-

The policies of the Macedonian Communist party and republican leadership in the 1950s, similarly to the policies of other republics leadership, largely depended on the federal government, which was concentrated in the closer Yugoslav state leadership led by Josip Broz Tito. This particularly came to the fore when the Macedonian national interests were in question, which were often neglected and made subordinate to the interests of the federation or its individual republics, both in internal political relations and in foreign policy.

As a result of the major social and political changes that arose in AVNOJ Yugoslavia in the course of the next decade, the Macedonian leadership was less dependent on the central government and managed to fight for greater equality of the Socialist Republic of Macedonia in relation to other republics in the federation, and at the same time, for greater affirmation of Macedonian national, cultural and economic interests.